

Samsun ili Dikbıyık beldesindeki tarım işletmelerinin karşılaştırmalı ekonomik analizi *

Osman UYSAL¹, Hüseyin Avni CİNEMRE²

¹ Alata Bahçe Kùltürleri Araştırma İstasyonu Müdürlüğü, 33730, Erdemli, MERSİN

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 55139, Kurupelit, SAMSUN

* Bu makale Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince desteklenen (Proje No: Z-476) Yüksek Lisans Tezinden hazırlanmıştır.

Alınış tarihi: 07 Temmuz 2011, Kabul tarihi: 27 Mart 2012

Sorumlu yazar: Osman UYSAL e-posta: uysalosman@hotmail.com

Özet

Araştırmaya esas olan veriler, Samsun ili Dikbıyık Beldesinde 45 örnek işletmeden 2005-2006 üretim döneminde anket yapılarak elde edilmiştir. Örnek işletmeler, arazi büyüklüğü kıstas alınarak, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. İncelenen işletmeler; küçük (1-50 dekar), orta (51-135 dekar) ve büyük (136 dekardan büyük) işletmeler olmak üzere 3 ve işletmeler ortalamasına göre değerlendirilmiştir. Araştırmada, tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmuş ve işletmeler bir bütün olarak incelenerek yıllık faaliyet sonuçlarına ulaşılmıştır. Saf hasıla tüm işletme gruplarında pozitif olup, tarımsal gelir ikinci grup işletmelerde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise bu grupta yer alan işletmelerin sebze üretimine ve hayvancılığa diğer işletme gruplarına göre daha fazla yer vermesidir.

Anahtar kelimeler: Dikbıyık, ekonomik analiz, saf hasıla, tarımsal gelir

Comparative economic analysis of the enterprises in Dikbıyık district of Samsun province

Abstract

The data were obtained from 45 sample farms through questionnaires during 2005-2006 production period in District of Dikbıyık in Samsun Province.

Sample farms determined according to land size criteria by using stratified random sampling method. Farms were evaluated into 3 categories according to their farm field size such as small (1-50 decares), medium (51-135 decares) and large (bigger than 136 decares) and average of all farms. In the study, the socio-economic structure of agricultural enterprises stated and annual activity results gained when they examined as a whole. It is identified that net income is positive for all farm groups, and the second group farms have higher agricultural income than all other groups. Because vegetable production and livestock took more place in this group than the other groups.

Key words: Dikbıyık, economic analysis, net income, agricultural income

Giriş

Tarım işletmelerinin yapısını anlayabilmek için işletmelerin sermaye yapılarının ve yıllık faaliyet sonuçlarının sistematik bir şekilde belirlenmesi ve analizi gerekmektedir. Diğer yandan işletmelerin sınırlı kaynaklarının optimal olarak değerlendirilmesi de ancak işletmenin yapısının iyi tanınmasına ve bilinmesine bağlıdır. Ayrıca bir işletmenin başarı derecesinin ölçülmesi de üretime ayrılan sermaye ve üretim faaliyeti ile ilgili masraf ve gelirlerin bilinmesiyle yakından ilgilidir (Rehber ve Çetin, 1998; Özkan ve ark, 2001).

Verim artışı yeni teknoloji ve tarımsal uygulamaların doğru bir şekilde uygulanmasıyla; gelir artışı ise, üretim maliyetleri düşürülmek suretiyle sağlanabilir. Bu yöntemlerin yanı sıra işletmelerin sosyo ekonomik yapısının ortaya konulması, gerçekleştirilen üretimin karlılığının ve kullanılan girdi miktarlarının üretime katkısının belirlenmesi işletmelerin etkinliğini artırarak verim artışı sağlayacaktır. Diğer yandan işletmelerin ekonomik özelliklerinin belirlenmesi, bölgedeki tarımsal hizmet kuruluşlarının etkinliğine de katkıda bulunacaktır (Altıntaş ve Akçay, 2007). Buradan hareketle Samsun ili Dikbiyık Beldesindeki tarım işletmelerinin yapısal özellikleri, arazi tasarruf şekilleri ve arazi kullanımı, nüfus, işgücü ve eğitim durumu, sermaye miktar ve bileşimi, bitkisel ve hayvansal üretim miktarı belirlenmiş bunun yanı sıra brüt kârlar tespit edilerek işletmelerin üretim dalları itibariyle yıllık faaliyet sonuçları, gayri safi üretim değeri, işletme masrafları, tarımsal gelirleri hesap edilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Araştırmanın materyalini, Dikbiyık beldesine bağlı üç mahallede; Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olan işletmelerden anket yoluyla elde edilen bilgiler oluşturmaktadır. Araştırma alanı ile ilgili verilerin temininde çeşitli kurum ve kuruluşlardan elde edilen ikincil verilerinden yararlanılmıştır.

Örnek işletme sayısı belirlenirken, örnekleme kriteri olarak işletme arazisi büyüklüğü esas alınmıştır. Anket yapılacak işletmeler tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. İşletme gruplarının her birinde yer alacak örnek sayısı, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre aşağıdaki formülle hesaplanmıştır.

$$n = \frac{N \sum N_h^2 h}{N^2 D^2 + \sum N_h S^2 h} \quad D^2 = \frac{d^2}{z^2}$$

Formülde n, örnek işletme sayısını; N, populasyondaki işletme sayısı; N_h, her tabakadaki (h) işletme sayısını; S²h, her tabakadaki varyansı; d, populasyon ortalamasından müsaade edilen hatayı; z ise hata oranına göre standart normal dağılım tablosundaki z değerlerini göstermektedir. (Yamane, 1967).

Dikbiyık Beldesindeki 3 mahalledeki 115 adet işletme örnekleme çerçevesi olarak ele alınmış, işletme büyüklüklerine ait veriler dikkate alınarak

varyasyon katsayısı hesaplanmış daha sonra işletmelere ait arazi büyüklüklerine ilişkin frekans tablosuna bakılarak populasyon üç tabakaya ayrılmıştır. Böylece 1-50 da arasındaki 35 işletme I. grubu, 51-135 da arasındaki 7 işletme II. grubu, 136 da ve daha fazla araziye sahip 3 işletme III. grubu oluşturmuştur. Örnek hacminin tespitinde %90 güven aralığında ve ortalamadan %10 sapma ile örnek sayısı belirlenmiştir.

İşletmelerin arazi mevcudu ve parçalılık durumu, nüfus ve iş gücü durumları, eğitim durumu, sermaye miktarı ve bileşenleri belirlenmiştir. İşletmelerin mevcut iş gücü, erkek iş gücü birimi (EİB) cinsinden hesaplanmıştır. Araştırma bölgesinde işletmelerde çalışan toplam erkek iş gücü saat hesaplanırken bir yılda çalışılabilir gün sayısı 251 ve günlük çalışma süresi 10 saat olarak alınmıştır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları hesaplanarak işletme genişlik gruplarına göre karşılaştırma yapılmıştır. Yıllık faaliyet sonuçları olarak gayri safi üretim değeri (GSÜD), gayri saf hasıla (GSH), işletme masrafları, brüt kâr, saf hasıla, tarımsal gelir hesaplanmıştır. GSÜD, işletmelerde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarının çiftçi eline geçen ürün fiyatlarıyla çarpılması sonucunda bulunmuştur. GSÜD'ne işletme dışı tarımsal gelir ve konut kira bedelinin ilave edilmesi ile GSH bulunmuştur. İşletme dışı tarımsal gelir, işletmelerin insan ve makine güçlerinin işletme dışındaki tarımsal işlerde değerlendirilmesi ve Çiftçi Kayıt Sistemi sonucunda doğrudan gelir desteği ödemelerinin toplamından oluşmaktadır

Toplam işletme masrafları değişken ve sabit masraflardan oluşmuştur. GSÜD'den değişken masraflar çıkartılarak brüt kâr hesaplanmıştır. Saf hasıla ise GSH'dan işletme masrafları çıkarılarak bulunmuştur. Brüt kârdan, sabit masraflar çıkartılıp işletme dışı tarımsal gelir eklenerek tarımsal gelire ulaşılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

İncelenen işletmelerde kiralama suretiyle arazi işleme, küçük işletmelerde 1,06 dekar; orta büyüklükteki işletmelerde 10,57 dekar. Büyük işletmelerde arazi kiralama görülmemektedir. İşletme arazisinin %57'si tarla tarımına ayrılmışken, sebze tarımı işletme arazisinin %6'sını oluşturmaktadır. İşletme arazisinin %20'sinde fındık, %12'sinde kavak ağaçları bulunmaktadır. Şahsi ormanlık arazi ve boş arazi ise, işletme

arazisinin % 3'ünü teşkil etmektedir (Çizelge 1). İnceleme alanında yer alan işletmelerin büyük bir kısmının ovada yer almasına rağmen, kavakçılığın son dönemlerde büyük bir oranda gelişmesi dikkat çekmekte, ekonomik ömrü sona ermiş fındık bahçelerinin büyük çoğunluğunda kavak yetiştiriciliği yapılmaktadır.

İşletmeler genel ortalamasına göre bir çiftçi ailesi 4,17 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam Samsun köy ortalaması olan 6 ve Türkiye ortalaması olan 5 değerinden düşüktür. Araştırma bölgesindeki okur-yazarlık oranı %85'dir. Okuma-yazma bilen nüfus içerisinde ilkokulu bitirenler %49 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırayla %16'lık payla okur yazar olanlar, %10'luk payla orta okul mezunu, %8 ile lise mezunu ve %2 ile yüksek okul ya da fakülte mezunu olanlar takip etmektedir. Küçük işletmelerde okur-yazarlık oranı %84 iken, orta büyüklükteki işletmelerde %95 ve büyük işletmelerde %81'dir.

İncelenen işletmeler genelinde toplam iş gücü; küçük işletmelerde 2,91; orta büyüklükteki işletmelerde 1,78; büyük işletmelerde 3,53 ve işletmeler ortalamasında 2,77 olarak tespit edilmiştir. Üç grup işletmede de devamlı çalışan yabancı işçiye rastlanmamıştır, çalıştırılan yabancı işçilerin tamamı geçici işçilerden oluşmaktadır. İşletmelerdeki yabancı iş gücü kullanımının büyük bir kısmı, üretim döneminde zamanında yapılması gereken bakım ve hasat gibi iş gücü kullanımının yoğun olduğu dönemlerde, iş gücü gereksiniminin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

İncelenen işletmelerin sermaye yapısı Çizelge 2'de verilmiştir. İşletmelerde çiftlik ve işletme sermayeleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Çiftlik ve işletme sermayesinin toplamı aktif sermayeyi verir. Aktif sermayeden, işletme borçları, kira ve ortağa tutulan arazinin değerleri düşülerek işletmelerin öz sermayesine ulaşılmıştır (Cinemre ve ark., 1995).

Çizelge 1. Örnek işletmelerde arazi kullanımı

Arazi kullanım şekilleri	İşletme büyüklük grupları (da)			İşletmeler ortalaması	
	1-50	51-135	136-+		
Tarla arazisi	Sulu	6,00	28,57	48,01	12,31
	Kuru	6,78	25,43	109,00	16,50
	Toplam	12,78	54,00	157,01	28,81
	%	47,74	57,10	68,07	56,59
Sebze arazisi	Sulu	0,70	4,15	1,93	1,45
	Kuru	0,17	4,28	0,77	0,72
	Toplam	0,87	8,43	2,70	2,27
	%	3,25	8,91	1,17	4,46
Fındık arazisi	Toplam	7,37	7,29	51,00	10,27
	%	27,53	7,71	22,11	20,17
Kavaklık	Toplam	3,00	15,29	18,00	5,91
	%	11,21	16,17	7,80	11,61
Meyve arazisi	Toplam	2,06	0,46	0,42	1,70
	%	7,70	0,49	0,18	3,34
Tarım dışı arazi	Toplam	0,69	9,10	1,54	1,95
	%	2,58	9,62	0,67	3,83
İşletme arazisi		26,77	94,57	230,67	50,91

Çiftlik sermayesi; toprak, arazi ıslahı, bina ve işletmede yetiştirilen toprağa bağlı sermayeden (meyveli, meyvesiz ağaçlar vs.) meydana gelmektedir. İşletme sermayesi ise; hayvan sermayesi, alet-makine sermayesi, malzeme ve mühimmat sermayesi ile para mevcudundan ibarettir (Cinemre ve ark., 1995).

İşletmede fiilen kullanılan iş gücü içerisinde yabancı iş gücü oranı birinci grup işletmelerde %21, ikinci grup işletmelerde %14, üçüncü grup işletmelerde %10 ve işletmeler ortalamasında %15'dir.

İncelenen işletmelerin sermaye yapısındaki en büyük pay toprak sermayesine aittir (Çizelge 2). Bu sermaye, doğrudan doğruya üzerinde çalışılan ve kuruluş yerini teşkil eden arazi parçalarını ve işletmenin haklarını (su kaynakları ve bunlardan yararlanma ile meralardan faydalanma, balık tutma, vb. kapsar. Yollar ve inşaat alanları, toprak sermayesine dahil edilmeyip, bina sermayesi içerisinde yer almaktadır (Erkuş ve ark., 1995).

Araştırma bölgesindeki işletmelerin sermaye yapıları incelendiğinde; işletme büyüklük gruplarındaki dağılımın dengesiz olduğu görülmektedir. Hayvansal üretim ve bitkisel üretimi birlikte gerçekleştiren işletmelerde çiftlik sermayesi işletme sermayesine aynı oranda olması gerekirken, incelenen işletmelerde çiftlik sermayesi işletme

sermayesinden çok daha fazladır. İnceleme alanında yer alan işletmeler, bu yönüyle Türkiye'nin diğer bölgelerinde yapılmış araştırmalarda da, aktif sermaye unsurlarının rasyonel dağılmadığı görülmektedir. (Cinemre, 1990; Cinemre ve ark., 1995; Akay, 1996; Çelik, 2000; Timbil 2003; Kılıç ve ark., 2005). Bu durum Türkiye'deki tarım işletmelerinin büyük ölçüde toprağa bağlı ekstansif bir üretim tarzına sahip olduğunu göstermektedir (Kılıç ve ark., 2005). Ayrıca para sermayesi ile malzeme ve mühimmat sermayesinin sağlıklı olarak tespit edilememesi, arazinin sosyal prestij vasıtası olması ve çiftliğin hayat tarzı olarak benimsenmesi nedeniyle arazi değerlerinin toprağın üretim kapasitesinin çok üzerinde olması başka bir neden olarak sayılabilir (Cinemre ve ark., 1995). Çiftlik ve işletme sermayeleri arasındaki dengesizlik işletme başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir (Aksöz, 1972).

Pasif sermaye, yabancı sermaye ve öz sermayenin toplamından oluşmaktadır. Pasif sermaye içerisinde öz sermayenin oranı işletmeler ortalamasında %97,75 olup, bunu %2,21 ile borçlar ve % 0,04 ile ortağa ve kiraya tutulan arazi izlemektedir. İşletme genişlik grubu arttıkça öz sermaye artışı gözlemlenmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 2. Aktif Sermayenin dağılımı

Sermaye neveleri	İşletme büyüklük grupları (da)						İşletmeler ortalaması		
	1-50		51-135		136-+		TL	%	
	TL	%	TL	%	TL	%			
Çiftlik sermayesi	Toprak	103.042,86	59,39	246.446,90	70,24	789.666,67	80,36	171.125,08	67,10
	Arazi	1.484,00	0,86	4.171,43	1,19	8.500,00	0,86	2.369,78	0,93
	Bina	46.341,43	26,71	58.014,29	16,53	64.300,33	6,54	49.354,47	19,35
	Bitki	10.898,03	6,28	18.989,58	5,41	81.687,10	8,31	16.875,99	6,62
İşletme sermayesi	Hayvan	3.160,31	1,82	5.258,57	1,50	2.980,00	0,30	3.474,69	1,36
	Alet makine	6.382,57	3,68	10.304,57	2,94	18.934,00	1,93	7.829,42	3,07
	Malzeme, mühimmat	630,57	0,36	3.106,79	0,89	2.037,00	0,21	1.109,52	0,44
	Para	1.570,86	0,91	4.565,71	1,30	14.586,67	1,48	2.904,45	1,14
Aktif sermaye	173.510,63	100,00	350.857,84	100,00	982.691,77	100,00	255.043,40	100,00	

Çizelge 3. Pasif sermayenin dağılımı

Sermaye neveleri	İşletme büyüklük grupları (da)						İşletmeler ortalaması	
	1-50		51-135		136-+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
Borçlar	4.444,04	2,56	9.757,14	2,78	9.788,00	1,00	5.642,40	2,21
Ortağa ve kiraya tutulan arazi	51,53	0,03	285,71	0,08	-	-	84,52	0,03
Öz sermaye	169.015,06	97,41	340.814,99	97,14	972.903,77	99,00	249.316,54	97,75
Pasif sermaye	173.510,63	100,00	350.857,84	100,00	982.691,77	100,00	255.043,46	100,00

Değişken masraflar, üretim hacmine bağlı olarak artan ya da azalan masraflardır (Erkuş ve Demirci, 1985). İncelenen işletmelerde; tohum, gübre, zirai mücadele, su, akaryakıt, tamir-bakım, geçici işçilik, makine kirası, yem, veteriner, ilaç, aşım gibi masrafları değişken masraf unsurlarını oluşturmaktadır. İncelenen işletmelerde değişken masraflar içerisinde en büyük payı %26,6 ile makine kirası için ödenen ücret oluşturmaktadır. Bu masraf unsurunu sırayla; %25,2 ile veteriner, ilaç, aşım masrafları, %18,5 ile bölgede yoğun olarak yapılan fındık yetiştiriciliğinin budama ve dip sürgünü

temizliği, toplama ve diğer ürünlerin hasat ve çapalama işçiliğinden kaynaklanan geçici işçilik masrafları, %9,6 ile gübre, %8,1 ile tohum, %6,4 ile diğer masraflar, %2,9 ile zirai mücadele ve %1,9 ile sulama suyu takip etmektedir (Çizelge 4).

İncelenen işletmelerde sabit masraflar içerisinde en büyük payı %53,4 ile amortisman ve demirbaş kıymet eksilişi oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla %27,5 ile bina tamir bakım masrafları, % 18 ile aile ücreti karşılığı ve %1 ile vergi, sigortalar takip etmektedir (Çizelge 5).

Çizelge 4. Değişken masraflar

Sermaye neveleri	İşletme büyüklük grupları (da)						İşletmeler ortalaması		
	1-50		51-135		136-+		TL	%	
	TL	%	TL	%	TL	%			
Bitkisel Üretim	Tohum	485,03	6,97	1333,29	11,84	1074,00	7,95	656,25	8,14
	Gübre	566,58	8,15	1303,70	11,58	1973,33	14,60	775,03	9,61
	Zirai mücadele	232,31	3,34	215,00	1,91	249,33	1,84	230,75	2,86
	Akaryakıt,tamir-bakım	100,36	1,44	282,14	2,51	459,33	3,40	152,57	1,89
	Geçici işçilik	1254,65	18,04	2156,00	19,15	2675,00	19,79	1489,55	18,48
	Makine kirası	1819,43	26,16	3120,00	27,72	3682,00	27,24	2145,91	26,62
	Diğer	473,27	6,80	604,57	5,37	785,00	5,81	514,48	6,38
Hayvansal Üretim	Geçici işçilik	47,59	0,68	136,29	1,21	134,33	0,99	67,17	0,83
	Yem	-	-	-	-	-	-	-	-
	Veteriner, ilaç, aşım	1976,37	28,41	2105,86	18,71	2483,00	18,37	2030,29	25,18
Değişken masraflar	6955,59	100,00	11256,85	100,00	13515,32	100,00	8062,00	100,00	

Çizelge 5. Sabit masraflar

	İşletme büyüklük grupları (da)						İşletmeler ortalaması	
	1-50		51-135		136-+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
Amortisman ve demirbaş kıymet eksilişi	1.065,50	51,34	1.851,30	54,39	3.286,06	64,22	1.335,77	53,40
Bina tamir bakım	620,71	29,91	966,84	28,40	826,67	16,16	688,28	27,52
Aile ücreti karşılığı	386,62	18,63	564,43	16,58	940,72	18,38	451,22	18,04
Vergi, sigorta	2,43	0,12	21,43	0,63	63,33	1,24	26,00	1,04
Sabit masraflar	2.075,26	100,00	3.404,00	100,00	5.116,78	100,00	2.501,27	100,00

Çizelge 6. İşletme masrafları

	İşletme büyüklük grupları (da)						İşletmeler ortalaması	
	1-50		51-135		136-+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
Toplam değişken masraflar	6.955,59	77,02	11.256,85	76,78	13.515,32	72,54	8.062,00	76,32
Toplam sabit masraflar	2.075,26	22,98	3.404,00	23,22	5.116,78	27,46	2.501,27	23,68
Toplam işletme masrafları	9.030,85	100,00	14.660,85	100,00	18.632,10	100,00	10.563,27	100,00

İşletme masrafları, sabit ve değişken masrafların toplanmasıyla elde edilmektedir. İnceleme alanındaki işletmelerin toplam masrafı ortalama 10.563 TL'dir. Bu değer küçük işletmelerde 9.031 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 14.661 TL ve büyük işletmelerde ise 18.632 TL'dir. İşletme arazisinin dekarına düşen işletme masrafları, işletme büyüklüğü ile azalmakta işletmeler ortalamasında 207 TL olmaktadır. Toplam işletme masraflarının %76'sı değişken, %24'ü ise sabit işletme masraflarından oluşmaktadır (Çizelge 6).

İşletme masrafları, sabit ve değişken masrafların toplanmasıyla elde edilmektedir. İnceleme alanındaki işletmelerin toplam masrafı ortalama 10.563 TL'dir. Bu değer küçük işletmelerde 9.031 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 14.661 TL ve büyük işletmelerde ise 18.632 TL'dir. İşletme arazisinin dekarına düşen işletme masrafları, işletme büyüklüğü ile azalmakta işletmeler ortalamasında 207 TL olmaktadır. Toplam işletme masraflarının %76'sı değişken işletme masraflarından, %24'ü ise

sabit işletme masraflarından oluşmaktadır (Çizelge 6).

Gayri safi üretim değeri (GSÜD), işletmenin bir üretim dönemi içinde ürettiği bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri ile üretken demirbaş kıymet artışlarından oluşur (Cinemre, 1999).

Çizelge 7'den de görüleceği gibi, işletme başına düşen ortalama gayri safi üretim değeri küçük işletmelerde 8.020 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 22.078 TL, büyük işletmelerde 31.701 TL ve işletmeler ortalamasında 11.612 TL'dir. İşletmeler ortalamasından gayri safi üretim değerinin %78'ini bitkisel üretim, %22'sini hayvansal üretim oluşturmaktadır. İşletmeler genel ortalamasında bitkisel üretim değeri 9.039 TL, hayvansal üretim değeri 2.573 TL'dir.

Gayri safi hasıla, gayri safi üretim değerine, işletme dışı tarımsal gelir ve konut kira bedelinin eklenmesi ile elde edilmiştir. İşletme dışı tarımsal gelire, aile iş gücü ve makine gücünün diğer işletmelerdeki tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelirler dahildir (Alkan ve Kılıç, 2007).

İşletmelerde gayri saf hasılanın işletme başına düşen değeri, işletme büyüklüklerine paralel olarak artmaktadır. Gayri saf hasıla toplamının, işletmeler ortalaması 19.990 TL'dir. Küçük işletmelerde bu değer 15.892 TL iken, orta büyüklükteki işletmelerde 32.719 TL ve büyük işletmelerde 40.697 TL'dir (Çizelge 7).

Gayri safi üretim değerinden, değişken masrafların çıkarılması ile brüt kâr elde edilmektedir. Brüt kâr, üretim faaliyetlerinin rekabet güçlerini belirleyen ve işletme organizasyonunun başarısını gösteren önemli bir kriterdir (Erkuş ve ark., 1995). Küçük işletmelerde brüt kâr 1.064 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 10.821 TL, büyük işletmelerde 18.186 TL olup, inceleme alanında işletme başına ortalama 3.550 TL'dir (Çizelge 7).

Gayri saf hasıla değerinden toplam işletme masraflarının çıkarılması ile saf hasıla elde edilir. Saf hasıla bir anlamda borçsuz ve kira ile arazi tutmadan çalışan bir işletmede aktif sermayenin getirdiği faizdir. Bu sebeple yılsonunda saf hasılanın en azından işletmeye yatırılan sermayenin getireceği faize eşit olması arzu edilir (Bülbül, 1973).

Saf hasıla, inceleme alanındaki işletmelerde ortalama 9.427 TL'dir. Küçük işletmelerde 6.861 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 18.058 TL ve büyük işletmelerde 22.065 TL'dir (Çizelge 7).

Tarım işletmelerinde müteşebbisin başarı derecesini ortaya koyma bakımından önemli olan tarımsal gelir, saf hasıladan borç faizleri ve kira ve ortağa tutularak işletilen arazi için ödenen payların düşürülmesi sonucu elde edilen değere, çiftçi ve ailesinin iş gücü ücret karşılığının ilave edilmesi suretiyle bulunmuştur (Erkuş, 1979).

Araştırmanın yapıldığı dönemde inceleme alanında ortalama 9.513 TL olarak hesaplanmıştır. Birinci grup işletmelerde bu değer 6.944 TL, ikinci grup işletmelerde 18.001 TL ve üçüncü grup işletmelerde 22.516 TL'dir (Çizelge 7).

Tarımsal gelirler mukayese edildiğinde inceleme alanında birim araziye düşen işletme başarıları ikinci grup işletmelerde oldukça yüksektir. Bunun nedeni ise bu grupta yer alan işletmelerin sebze üretimi ve hayvancılığa inceleme alanındaki diğer işletmelerden daha fazla yer vermeleridir.

Rantabilite; bir işletmenin belirli bir zaman zarfında elde ettiği kârın, işletmenin öz sermayesine oranı olarak tanımlanmaktadır. Rantabilite, tarım işletmelerinin faaliyetleri sonucundaki başarılarını gösteren ve işletmelerin birbirleriyle

karşılaştırılmasında kullanılan bir ölçüdür (Erkuş ve ark., 1995). İncelenen işletmelerde mali ve ekonomik rantabilite oranları aşağıdaki eşitlikler yardımıyla hesaplanmıştır.

$$\text{Rantabilite} = \frac{\text{Kar}}{\text{Sermaye}}$$

$$\text{Malirantabilite} = \frac{\text{Saf kar}}{\text{Öz sermaye}} \times 100$$

$$\text{Ekonomik rantabilite} = \frac{(\text{Saf kar} + \text{Yabancı sermayeye ödenen faiz}) \times 100}{\text{Öz sermaye} + \text{Yabancı sermaye}}$$

İnceleme alanındaki rantabilite faktörü, işletmeler ortalaması olarak %47'dir. Bir başka deyişle 100 TL'lik gayri saf hasılanın 47 TL'si saf hasıladır. Bu oran birinci grup işletmelerde %43, ikinci grup işletmelerde %55 ve üçüncü grup işletmelerde ise %54'dür (Çizelge 7).

İşletmeler ortalaması olarak mali rantabilite %-3,12 olarak bulunmuştur. Yani inceleme alanındaki işletmelere her 100 TL'lik öz sermaye sermayenin fırsat maliyetinden ötürü 3,12 TL zarar etmektedir. Bu oran küçük işletmelerde %-2,87, orta büyüklükteki işletmelerde %-1,63 ve büyük işletmelerde ise %-4,53'dür (Çizelge 7).

Ekonomik rantabilite ise, birinci grupta -2,45; ikinci grupta -1,23; üçüncü grupta -4,40 ve işletmeler ortalamasında -2,81'dir. Araştırma bölgesinde mali ve ekonomik rantabilite oranları, araştırmada aktif sermaye için kabul edilen ve % 6,5 olan Ziraat Bankası yıllık faiz oranının oldukça altında gerçekleşmiştir.

Sonuç

Samsun ili Dikbiyık Beldesindeki tarım işletmeleri ile yapılan çalışmada, işletmelerin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin bulgular ortaya konulmuş ve işletme büyüklük grubu itibarıyla karşılaştırmalı ekonomik analizi yapılmıştır.

İşletme arazisinin işletmeler ortalamasına göre % 56,59'u tarla arazisinden meydana gelmektedir. Bunu sırayla; %20,17 fındık, %11,61 kavak, %5,81 sebze, %3,14 meyve ve %2,67'sini tarım dışı arazi takip etmektedir. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş, cinsiyet ve işletme gruplarına göre dağılımında, küçük işletmelerde ortalama nüfusun 4 kişi, orta büyüklükteki işletme grubunda 3 kişi, büyük işletmelerde 5 kişi ve işletmeler ortalamasında 4 kişi olduğu, yöredeki nüfusun %52'sinin erkek, %48'inin kadın olduğu görülmektedir. Çalışabilecek durumda olan nüfusun da %52'si erkek, %48'i kadındır.

Çizelge 7. Yıllık faaliyet sonuçları

	1-50	51-135	136+	İşletmeler ortalaması
	TL	TL	TL	TL
Bitkisel üretim (a)	5.600,80	18.612,18	29.414,52	9.039,22
Mısır	420,57	1.309,29	8.306,67	1.084,56
Buğday	378,51	1.411,43	2.533,33	682,84
Çeltik	565,14	4.618,57	-	1.158,00
Yulaf	64,29	214,29	350,00	106,67
Soya	102,86	1.239,57	187,00	285,29
Tütün	-	-	760,67	50,71
Fiğ	-	71,43	-	11,11
Patlıcan	-	30,86	135,00	13,80
Domates	178,57	-	728,33	187,44
Sivri biber	25,71	486,29	825,00	150,64
Taze fasulye	98,57	203,57	-	108,33
Beyaz lahana	-	271,43	-	42,22
Kırmızı lahana	-	91,07	-	14,17
Kıvırcık marul	8,91	155,00	-	31,04
Pırasa	-	342,86	-	53,33
Kavun	34,29	1.428,57	-	248,89
Karpuz	186,67	2.514,71	-	536,36
Hıyar	62,00	-	-	48,22
Fındık	1.424,80	2.140,00	11.693,00	2.220,76
Şeftali	85,71	-	-	66,66
Demirbaş artışı	1.964,20	2.083,24	3.895,52	1.938,34
Hayvansal üretim (b)	2.418,89	3.465,71	2.286,67	2.572,91
İnek	1.820,00	2.835,71	700,00	1.903,33
Koyun	64,29	71,43	1.000,00	127,78
Kümes hayvanları	224,60	351,43	286,67	248,47
Demirbaş artışı	310,00	207,14	300,00	293,33
A. Toplam gayri safi üretim (a+b)	8.019,69	22.077,89	31.701,19	11.612,29
İşletme dışı tarım gelirleri (c)	6066,29	8788,57	7106,67	6559,11
Zati ikametgâh kirası karşılığı (d)	1806,27	1852,85	1888,88	1819,02
B. Gayri saf hasıla (A+c+d)	15.892,25	32.719,31	40.696,74	19.990,42
Değişken masraflar (e)	6.955,59	11.256,85	13.515,32	8.062,00
C. Brüt kar (A-e)	1.064,10	10.821,04	18.185,87	3.550,29
Toplam işletme masrafları (f)	9.030,85	14.660,85	18.632,10	10.563,27
D.Saf hasıla (B-f)	6.861,40	18.058,46	22.064,64	9.427,15
Kiracılık ve ortakçılık payı (g)	81,43	128,57		83,33
Borç faizleri (h)	222,21	492,86	489,4	282,12
Aile iş gücü karşılığı (ı)	386,62	564,43	940,72	451,22
E.Tarımsal gelir (D-g-h+ı)	6.944,38	18.001,46	22.515,96	9.512,92
Rantabilite faktörü	% 43	% 55	% 54	% 47
Mali rantabilite	% -2,87	% -1,63	% -4,53	% -3,12
Ekonomik rantabilite	% -2,45	% -1,23	% -4,40	% -2,81

İşletmelerde atıl kalan iş gücünü azaltmak için işletme planlamasıyla birlikte iş gücü ve diğer üretim faktörlerinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece işletmelerin gelirleri de artabilecektir. Bu nedenle, tarımsal işletmeler için teşvikler sağlanmalı ve yayım faaliyetleri sağlanmalıdır. Özellikle Tarım İlçe Müdürlüğü başta olmak üzere ilgili tarım kuruluşları, teknik bilgilerin çiftçilere aktarılması konusunda yayım çalışmalarına önem vermelidir.

İnceleme alanında hayvancılık faaliyeti, küçük birimler halinde süt sığırcılığı ve genellikle aile tüketimine yönelik gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetin daha kârlı duruma geçmesi için çiğ sütün işlenmesi ve elde edilecek süt mamullerinin pazarlamasına yönelik bir kooperatif kurulması gerekmektedir. Ayrıca hayvan yetiştiriciliği konusunda çiftçiler bilinçlendirilmelidir. Zira hayvancılık faaliyetine daha fazla yer verilerek hem gelirin artması sağlanabilir, hem de işletmelerin belirli bir geliri daha küçük araziden sağlamaları mümkün olabilir.

İncelenen işletmelerin işletme ortalamasında, toplam gayri safi üretim değerinin %77,84'ünü bitkisel üretim, %22,16'sını hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır. İşletme büyüklüğü artarken toplam gayri safi üretim değeri içerisinde hayvansal üretimin değeri azalmaktadır. İşletmelerde saf hasıla işletmeler ortalamasında 9.427 TL, tarımsal gelir ise 9.513 TL'dir.

Toplam işletme masraflarının, işletmeler ortalamasına göre %76'sı değişken masraflar, %24'ü ise sabit masraflardan meydana gelmektedir. Toplam değişken masraflar içerisinde en yüksek payı %26,62 ile geçici işçilik masrafları almakta, bunu %25,18 ile yem masrafları takip etmektedir.

İşletme başına düşen brüt kâr, işletmeler ortalamasında 3.550 TL olarak hesaplanmıştır. İşletme arazisini dekarına düşen brüt kâr, işletme büyüklüğü ile artmakta, işletmeler ortalamasında 69,73 TL olmaktadır.

Bölgede, makineleşmenin ekonomik olması için, işletmelerin makine kapasitesine uygun büyüklükte bulunması ve makinenin yıl içerisinde verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu amaçla, inceleme alanında makineleşme açısından yeter büyüklükte olmayan küçük işletmelerin, ortak mülkiyetle bu makineleri kullanmaları daha ekonomik olacaktır. Böylece küçük işletmeler makinelerini birleştirmek suretiyle pahalı ve yıllık kullanma süresi sınırlı olan alet ve makineleri satın alabileceklerdir. Bu şekilde, daha geniş bir arazi

üzerinde çalışacağından üretim birimi başına düşen makine masrafları azalabilecektir.

Kaynaklar

- Akay, M., 1996. Tokat İli Niksar Ovası Tarım İşletmelerinin Yapısal Analizi, İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Doğrusal Programlama Yöntemiyle Planlanması Üzerine Bir Araştırma. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Tokat, 201 s.
- Aksöz, İ., 1972. Zirai Ekonomiye Giriş. Zirai İşletmecilik Genel Kısım. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 15. Erzurum, 298 s.
- Alkan, I., Kılıç, O., 2007. Samsun ili Terme ilçesinin ova ve yüksek kesimdeki fındık işletmelerinin karşılaştırmalı ekonomik analizi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2):171-178.
- Altıntaş, G., Akçay, Y., 2007. Tokat ili Erbaa ovasında tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve işletmelerin başarısını etkileyen faktörlerin ortaya konulması. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 24(2):33-42.
- Bülbül, M., 1973. Adana Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Finansman ve Kredi Sorunları. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Mesleki Yayınlar Serisi, Ankara, 325 s.
- Cinemre, H. A., 1990. Şanlıurfa (Akçakale) Tarımsal Üretim Planlanması. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara, 188 s.
- Cinemre, H. A., 1999. Tarım Ekonomisi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:11. Samsun, 183 s.
- Cinemre, H. A., Ceyhan, V., Kılıç, O., 1995. Çarşamba Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Araştırma Seri No: 2. Samsun, 104 s.
- Çelik, Y., 2000. Şanlıurfa İli Harran Ovasında Toplulaştırma Yapılmış Alanlarda Sulu Tarım Yapan ve Yapmayan Tarım İşletmelerinin Optimum Üretim Planlarının Tespiti. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara, 161 s.
- Erkuş, A., 1979. Ankara İli, Yenimahalle İlçesinde Kontrollü Kredi Uygulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 709. Ankara, 112 s.
- Erkuş, A., Demirci, R., 1985. Tarımsal işletmecilik ve Planlama. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 944. Ankara, 131 s.

- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5. Ankara, 297 s.
- Kılıç, O., Cinemre, H. A., Ceyhan, V., Bozoğlu, M., 2005. Samsun İli Çarşamba ve Terme İlçelerinin Ova Kesiminde Fındığa Alternatif Üretim Planlaması. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Teknolojik Araştırma Projesi No:TAP-012. Samsun, 136 s.
- Özkan, B., Akçaöz, H.V., Karadeniz, C.F., 2001. Antalya ilinde serada sebze üretimine yer veren işletmelerin ekonomik analizi. Bahçe Dergisi, 30(1-2): 109-115.
- Rehber, E., Çetin, B., 1998. Tarım Ekonomisi. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları No: 134. Bursa, 318 s.
- Tımbıl, A., 2003. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mesarya Ovası Tarım İşletmelerinde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü ve Optimal Üretim Deseninin Doğrusal Programlama Yönetmi ile Tespiti. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 80 s.
- Yamane, T., 1967. Elementary Sampling Theory. Printice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, USA, 405 pp.